بناهای تاریخی در پناه قانون

مقدمه

برای نخستین بار در شمارهٔ ۱۰ نشریهٔ اثر در سال ۱۳۶۴، آثار غیر منقول تاریخی در حالی که هم‌زمان در فهرست آثاری ملی به ثبت می‌رسیدند، به صورت علمی و با شرحی مختصر معرفی شدند. «آثار تاریخی در پناه قانون» و بعد «بناهای تاریخی در پناه قانون» در بر دارنده اطلاع‌رسانی به جامعه علمی دربارهٔ ثبت و در نتیجه حمایت از آثار تاریخی بود و در سوی دیگر داده‌هایی که منتشر می‌شد، در طرح‌ها و مقالات پژوهشی می‌توانست استفاده شود. جالب است که آنچه در این بخش چاپ شده، دربارهٔ غالب این گونه آثار، تاکنون یگانه مأخذ منشرشده محسوب می‌شود. هرچند این سنّتِ حسنه شادروان استاد باقر آیت‌الله زاده شیرازی مدّتی طولانی در نشریه ادامه نیافت، اما با توجه به ضرورت انتشار چنین اطلاعاتی، در نظر است چنین رویه‌ای در نشریه ادامه یابد. در این شماره شش اثر تاریخی که در سال ۱۳۹۲ و بهار ۱۳۹۳ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده اند، معرفی می‌شود.

اکنون در سازمان میراث فرهنگی روند جاری ثبت بدین شرح است که پرونده‌ای مخصوص که کارشناسان از اثر شناسایی شده تهیه می‌کنند، به عنوان پیشنهاد اثر ثبتی از سوی مدیریت میراث فرهنگی هر استان به ادارهٔ کل ثبت آثار داده می‌شود. پس از بررسی کارشناسی و رفع اشکالات پرونده، موضوع در کمیتهٔ ثبت آثار ملی ـ که در معاونت میراث فرهنگی کشور تشکیل می‌شود ـ مطرح شده و پس از تصویب در این کمیته، با در نظر گرفتن شماره مخصوصی در فهرست آثار ملی به ثبت می‌رسد. از این به بعد آثار ثبت‌شده از حمایت‌های قانونی برخوردار می‌شوند.

در اینجا از تمامی دست‌اندرکاران سپاسگزاری می‌شود. آنچه در پی می‌آید معرفی مختصر این آثار است.

نشریهٔ اثر

نام اثر: مدرسهٔ ایزد پیمان (شرف) یزد

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۰۸۰ مورخ ۹۲/۷/٦

توصیف اثر: مدرسهٔ شَرَف در محلهٔ خلف خانعلی در عرصهٔ تاریخی شهر یزد واقع شده است. این بنا در سال ۱۲۸۲ق از طرف میسیون مسیحی و توسط زنی انگلیسی به نام «الینه برایتی» برای دختران زرتشتی، به عنوان مکتب‌خانه تأسیس شد. مدرسه با دو حیاط مجزا و در واقع از دو ساختمان به‌هم‌پیوسته تشکیل شده است. حیاط اول فضایی دارد که سالن جلسات خوانده می‌شود. ساختمان دیگر مجموعه‌ای از کلاس‌ها است که از طریق ۱۰ ورودی به حیاط ساختمان جلسات دسترسی دارد. ساختمان آموزشی به صورت دو جبهه ساخته و با حیاط وسیع و حوض و باغچه‌ها در یک طبقه بنا شده و از ١٤ کلاس با رواقی رو به حیاط تشکیل است. ورودی در شمال مدرسه قرار دارد. بنا با خشت و گل ساخته شده است (تصویر ۱).

تصویر ۱. نمایی از حیاط مدرسهٔ ایزد شرف (پیمان یزد)
(مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار).

نام اثر: خانهٔ نیک‌طبع جوپار کرمان

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۰۸۱ مورخ ۹۲/۷/٦

توصیف اثر: این خانه در داخل شهر جوپار واقع شده و از گونه بناهای دارای حیاط مرکزی است که در سه طرف ساخته شده و متعلق به دورهٔ قاجار است. هشتی، ایوان، دودری و سه‌دری فضاهای اصلی خانه هستند که با مرکزیت حیاط انتظام یافته اند. ارتباط بیرون به داخل از طریق هشتی و از گوشهٔ حیاط با راهرویی کوتاه ممکن شده است. فضای ایوان با سقف طاق کجاوه‌ای و تویزه‌های پی در پی در این خانه شاخص‌تر جلوه می‌کند. خانه با خشت و گل بنا شده و نمای آن کاهگی همراه با دم‌گیری‌های گچی است. قنات گوهرریز از آن عبور کرده و حوض میان حیاط از این آب پر می‌شود (تصویر ۲).

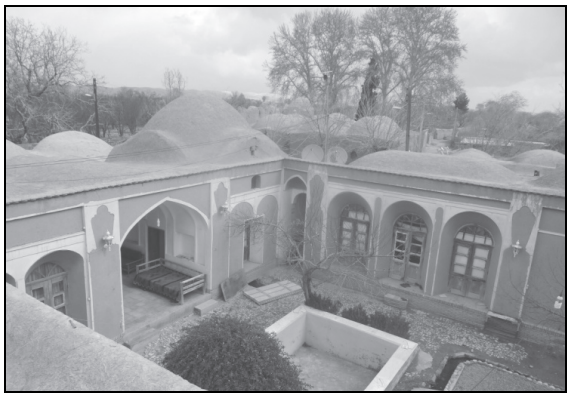

تصویر ۲. نمایی از حیاط خانهٔ نیک‌طبع جوپار
(مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار).

نام اثر: روستای کِلایِه الموت

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۰۸۲ مورخ ۹۲/۸/۲۵

توصیف اثر: کلایه، روستایی کوهستانی است که بر دامنه‌های شیب‌دار قلهٔ هودکان در کوهستان الموت واقع شده است. از این رو ساختار فضایی و کالبدی روستا نیز به شدت تحت تأثیر بستر کوهستانی آن است. روستا به سبب واقع شدن بر بستر شیب‌دار، ساختار پله‌ای دارد. به این ترتیب که واحدهای ساختمانی در ردیف افقی در کنار هم و در ارتفاع به صورت پلّه‌پلّه روی هم قرار گرفته اند. بنابراین بام واحد زیرین حیاط واحد بالایی است. ارتفاعات کوهستانی که روستا بر دامنهٔ آن تکیه کرده تا حدی امنیت آن را تأمین می‌کند. معماری روستای کلایه به سبب

سازگاری با عوامل اقلیمی همچون نور، باد، باران و دمای هوا و عوامل طبیعی مانند بستر کوهستانی، آب، گیاهان پایدار مانده و از حداکثر امکانات بالقوّه محیط همچون مصالح بومی در دسترس، جانمایی و حرکت منطبق بر توپوگرافی (واحدهای پلکانی درشیب) بهره‌گیری کرده و در طول تاریخ رشد تدریجیِ هماهنگ و موزون با طبیعت را حفظ کرده است. باغ‌ها و زمین‌های زراعی در اطراف بخش مسکونی روستا واقع شده و تأمین‌کنندهٔ معاش خانواده روستایی است. خانه‌ها با استفاده از مصالح سنگ و گل در عناصر باربر و گچ و آهک در ملات و اندود بنا شده، سقف‌ها همه تخت است و بسیاری از خانه‌ها از ایوانی با ستون‌های چوبی برخوردار اند (تصویر ۳ و ٤).

تصویر ۳. چشم‌انداز روستای کلایه الموت (مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار).

تصویر ٤. یک خانه ایوان‌دار روستا (مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار).

نام اثر: خانهٔ افضل شوشتر (خانه شرقی)

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۰۸۳ مورخ ۹۲/۹/۹

توصیف اثر: رجبعلی افضل از تاجران معروف و بنام شوشتر در دورهٔ قاجار بوده است خانهٔ او در سه طبقه احداث شده و مشتمل بر همکف، زیرزمین، شبستان، و شوادان است. شبستان چهار اتاق و شوادان نیز یک اتاق دارد. طبقهٔ همکف دارای دو اتاق است که به وسیله سه پله کوتاه به تراس دسترسی می‌یابد در حالی‌که چهار اتاق تو در تو بر روی آن قرار دارد. ستون نماهای تزیینی آجری در ورودی اتاق‌ها قرار دارند. تزیینات به‌کاررفته در بنا آجرکاری است که شامل آجرکاری خفته و راسته و خوون چینی[1] در جداره‌های بیرونی و حیاط است (تصویر ۵).

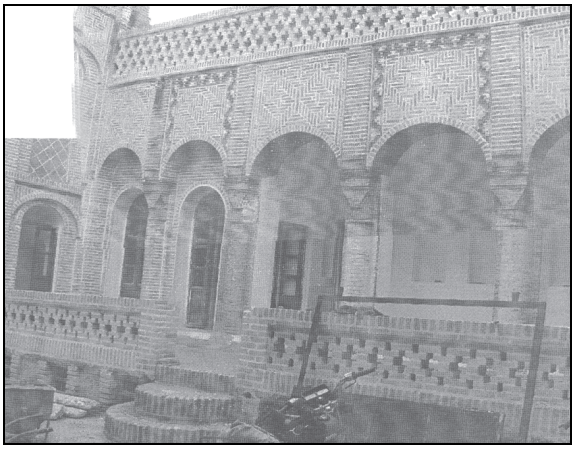

تصویر ۵. نمای حیاط خانه افضل شوشتر (خانه شرقی)
(مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار).

نام اثر: خانهٔ افضل شوشتر (خانهٔ غربی)

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۰۸٤ مورخ ۹۲/۹/۹

توصیف اثر: این بنا یکی دیگر از خانه‌های رجبعلی افضل است که در زمان قاجار در سه طبقه بنا شده و دو حیاط دارد. در زیر حیاط دوم اصطبلی قرار دارد که ورودی آن از بیرون بنا است و به ساباط باز می‌شود. شبستان دارای

سه اتاق، شوادان دارای دو اتاق، طبقهٔ همکف دارای دو اتاق و طبقهٔ اول از چهار اتاق تشکیل شده است. ورودی این بنا به یک هشتی نسبتاً کوچک می‌رسد که سقف آن با آجرهای تزیینی لعاب‌دار سبز و آبی تزیین شده است (تصویر ٦).

شاخص‌ترین ویژگی این بنا، تزیینات منحصربه‌فرد آجرکاری است. تزیینات آجرکاری از نوع خوون‌چینی است که در سر در هشتی و دور تا دور حیاط به صورت یکپارچه دیده می‌شود. خوون‌چینی یکپارچه بر خلاف خوون‌چینی قاب‌بندی رایج از شاخص‌ترین ویژگی این بنا است.

تصویر ٦. نمای حیاط خانهٔ افضل شوشتر. تزیینات خوون‌چینی (خانهٔ غربی) (مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار)

نام اثر: خانهٔ ابریشم‌چی کاشان

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۰۸۵ مورخ ۹۳/۱/۲۰

توصیف اثر: خانهٔ ابریشم‌چی متعلق به خاندان نراقی در کوچهٔ دربند نراقی‌های کاشان قرار دارد. در گذشته این دربند پناهگاهی برای درماندگان و گرفتاران بوده است. خانه در دورهٔ قاجار با طرح حیاط مرکزی ساخته شده و مشتمل بر سه حیاط است: حیاط اصلی، حیاط کوچک، و حیاط اصطبل که این قسمت از بنا در دورهٔ پهلوی تخریب شده و بنای جدیدی در آن مکان احداث شده است. حیاط‌ها ضمن ارتباط با یکدیگر هر کدام کوچهٔ ورودی مخصوص به خود دارند. در سردر اصلی و هشتی ورودی تزیینات کاربندی و در نمای اصلی ساختمان گچبری کار شده است اما باقی سطوح بنا آرایه‌های افزوده ندارد. وجود تقارن متقابل در پلان و نما، همچنین فضاسازی مناسب و ترکیب هندسی موزون فضاها از ویژگی‌های این بنا است (تصویر ۷ و ۸).

تصویر ۷. سردر خانهٔ ابریشم‌چی کاشان (مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار).

تصویر ۸ . حیاط دیگر خانهٔ ابریشم‌چی (مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار).

پانوشت‌ها:

۱. از لغات محلی شوشتر، به‌معنی خاب وان است و آن چیزی است که در پیش طاق ایوان‌ها از پاره‌های آجر و گچ به طراحی بندند تا عمارت را از آسیب باران نگه دارد و معنی ترکیبی آن نگهبان پس‌افتاده است. چه خاب به معنی پس‌افکنده و وان به معنی نگهبان است. سرپناه. باران گریز. (*لغت‌نامه* دهخدا، ذیل «خَوون»).